УДК 327 (470+571+510)

Шевчук О.В., Миколаївський державний університет імені В.О. Сухомлинського

Шевчук Олександр Володимирович – кандидат політичних наук, доцент, завідувач кафедри політології Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Коло наукових інтересів – Тайванська проблема та шляхи її вирішення

Орієнтальні виміри зовнішньополітичної взаємодії у форматі РФ-КНР

Стаття присвячена аналізу орієнтальних змін у зовнішньополітичних концепціях РФ та КНР, пов'язаних із геополітичними трансформаціями кінця XX – початку XXI ст. Здійснена спроба з урахуванням сучасних тенденцій політичного розвитку спрогнозувати подальші тенденції та вектори зовнішньополітичної взаємодії у форматі Російська Федерація – Китайська Народна Республіка.

The article is devoted to the analysis oriental changes in the foreign policy conceptions of Russian Federation and People's Chinese Republic which are connected with geopolitics transformations XX end XXI beginning. The author attempted to profit the farthest tendencies and vector foreign policy interaction in the format Russian Federation and People's Chinese Republic with taking info account modern tendencies of the political development.

Сучасний період трансформації архітектоніки світової системи взаємовідносин характеризується розбудовою нової моделі взаємодії між державами, основними домінантами якої є перехід від конфронтаційних концепцій світового розвитку до активізації інтеграційних процесів, створення ефективної конструкції систем безпеки на глобальному, регіональному, субрегіональному та національному рівнях, використання політичних та дипломатичних засобів як раціональних інструментів міжнародної політики. У цьому контексті виникає потреба дослідження проблем безпеки (як і нових форм міжнародного співробітництва) на геополітичному та регіональному рівнях, необхідність аналізу впливу викликів та загроз глобального та регіонального характеру на формування й трансформацію основних вимірів різнорівневих механізмів безпеки. Це є особливо актуальним для Азіатсько-Тихоокеанського регіону (АТР), політичний простір якого характеризується наявністю багатьох джерел міжнародної конфліктності. Факторами, які надзвичайно актуалізують даний напрямок дослідження, є: дієздатність цілком протилежної тенденції світового розвитку – зниження ролі ООН у розв'язанні міжнародних проблем, активізація дій НАТО на чолі із США, домінування західної концепції розвитку, знову ж таки на чолі із США, збереження силового чинника у вирішенні проблемних питань еволюції світової системи відносин; адаптаційний період Росії до радикальної зміни власного статусу на міжнародній арені, пов'язаної із значною втратою економічної та політичної могутності, що безпосередньо впливає на варіативність зовнішньополітичних підходів РФ до визначальних тенденцій розвитку світового політичного процесу; активне нарощування КНР національного економічного потенціалу, що надає їй грунтовні підстави для перегляду власних позицій на глобальному та регіональному рівнях, що, в свою чергу, обумовлює необхідність концептуальної розробки та практичної реалізації якісно нових підходів до визначення власних орієнтирів та ролі у творенні постбіполярної структури міжнародних відносин.

Новизна розробки полягає, у першу чергу, в спробі на основі сучасної методології наукових

досліджень узагальнити й підсумувати існуючі дослідницькі підходи з даної проблематики, а також у прагненні об'єктивно, з урахуванням основних векторів сучасного політичного роз витку, висвітлити зовнішньополітичні орієнтації РФ та КНР й механізми їх практичної реалізації на глобальному рівні та на політичному просторі Азіатсько-Тихоокеанського регіону.

Надзвичайна актуальність даного напрямку наукових досліджень знайшла своє всебічне відображення у роботах вітчизняних вчених, російських дослідників, китайських та американських науковців. Серед робіт українських авторів, у яких одним з напрямків досліджень є ретроспективний аналіз еволюції взаємовідносин Росії та Китаю, потрібно відзначити монографічні праці Шергіна С.О. [1], Івченка О.Г. [2], Камінського Є.Є. [3; 4], Дашкевича А.В. [5], спільні розробки Коппель О.А. та Пархомчук О.С. [6; 7], роботи Гончара Б.М. [8], Лещенка Л.О. [9; 10], Перепелиці Г.М. [11].

Комплексний аналіз впливу геополітичних змін кінця XX ст. на видозміну положення РФ та КНР на глобальній та регіональній політичній арені, присутність американського фактора у взаємовідносинах РФ – КНР, перспективи орієнтальних змін векторів зовнішньої політики офіційного Пекіна та Москви, проблема військово-стратегічної "китайської загрози" національним інтересам РФ та США, питання розбудови механізму взаємовідносин між Російською Федерацією та Китайською Народною Республікою на засадах стратегічного партнерства у якості важеля протидії глобальному впливу Сполучених Штатів Америки висвітлюється у роботах російських авторів Уткіна А.І. [12], Девятова А. [13], Балуєва Д.Г. [14; 15], Ковалкіна В.С. [16], Сорокіна Н.Е. [17], Титаренко М.Л. [18-20], Тригубенко М.Е. [21], Богатурова А.Д. [22]; американських дослідників Бжезинського З. [23], Кіссінджера Г. [24, 25], Коена С. [26], Шамбо Д. [27, 28], Кларка І. [29]; китайських вчених Чаншунь Лі [30], Чжимін Сюй [31], Сяоюнь Цянь [32], Байцзя Чжан [33], Бінь Лі [34], Суйшен Чжао [35], Юйшань У [36], Юн Ден [37], Лі Р. [38].

Модернізація геополітичної конфігурації світової системи міжнародних відносин на рубежі XX-XXI ст. детермінувала зміни у механізмі зовнішньополітичної стратегії двосторонніх, регіональних, субрегіональних відносин як у концептуальному, так і політичному вимірах.

Така кардинальна зміна світової архітектоніки взаємовідносин була пов'язана з розпадом Радянського Союзу, а відповідно з закінченням багатолітнього періоду „холодної війни", що викликало не лише необхідність перегляду національних концепцій зовнішньої політики провідних держав світу, а й потребувало модернізації фундаментальних принципів розбудови відносин на різних рівнях.

Основним принципом функціонування механізму міжнародних відносин біполярного періоду було визначальне значення радянсько-американських відносин, які обумовлювали своїм конфронтаційним характером весь спектр загальносвітової системи взаємовідносин. Порушення ж системи політичних цінностей однієї з центросилових держав викликало дестабілізацію в ієрархії структури міжнародних відносин, яка позначилась на перерозподілі ролей на світовій арені, що було у першу чергу пов'язано з втратою Росією статусу „наддержави", а відповідно, зменшило її можливості щодо впливу на динаміку світових політичних процесів.

Реальний перебіг подій на світовій політичній арені засвідчив, що світ, позбавившись принципів біполярності у багаторівневих взаємовідносинах, перейшов до багатополярності, але з єдиним глобальним центром впливу, яким є Сполучені Штати Америки. Зважаючи на якісно нові тенденції розвитку світового політичного процесу, США перейшли також до кардинального реформування власної зовнішньополітичної концепції, з урахуванням всіх геополітичних та геоекономічних переваг, які вони отримали після зникнення з світової політичної арени Радянського Союзу.

Детермінуючими факторами нової міжнародної політичної системи є: по-перше, становлення концепцій зовнішньополітичних стратегій провідних країн світу паралельно з формуванням нової системи міжнародних відносин; по-друге, зважаючи на тенденції глобалізації, які зародились у XIX ст. виключно в економічній сфері, а на сучасному етапі охопили весь спектр взаємовідносин, до традиційних чинників, які обумовлювали характер міждержавних взаємовідносин, безперечно, увійдуть і якісно нові, зокрема: енергетичний фактор, високі інформаційні технології, валютне регулювання, проблема інтеграції країн у провідні економічні інституції; по-третє, руйнація біполярної системи міждержавних взаємин відсунула на другий план страх перед глобальним ядерним конфліктом, але на зміну йому прийшли нові фактори конфліктності: проблема міжнародного тероризму та сепаратизму, проблема розширення клубу ядерних країн, виникнення значної кількості локальних конфліктів, що пояснюється прагненням регіональних центрів сили відійти від положення "молодших" партнерів у дво- та багатосторонніх угодах ініційованих свого часу США й СРСР. Відповідно традиційні регулятори взаємин на міждержавному рівні перестали діяти у нових умовах; по-четверте, для сучасного стану міжнародних відносин характерна певна втрата державою ролі

основного актора на світовій політичній арені. Оскільки динаміка розбудови взаємин на рівні міждержавному, регіональному, субрегіональному та глобальному вивела на провідні ролі орієнтальних факторів міжнародний бізнес, зокрема транснаціональні корпорації, а у якості внутрішньополітичних груп тиску на інституції формуючі основні настанови зовнішньополітичної стратегії – фінансово-промислові угруповання, національно-визвольні рухи, а це, у свою чергу, пов'язано з проявами крайнього націоналізму у деяких державах, крім того, важливу роль у відносинах між державами почали відігравати неурядові організації різного спрямування – релігійні, екологічні, благодійні, правозахисні. Вже зараз у таких компаний, як "Майкрософт", або такої громадської організації, як „Грінпіс", є значні важелі впливу на визначення векторів розвитку політичного процесу на різних рівнях.

Отже, відійшовши від стану „холодної війни", світова система взаємовідносин не констатувалась на рівні стабілізації, а перейшла до нового стану, який за масштабами проявів конфліктності не поступається періоду біполярності.

У цьому відношенні особливу роль відіграє визначення принципів регіональної політики, з точки зору пріоритетності інтересів глобального центру впливу – США та регіональних центросилових держав. Зважаючи на це, особливої уваги заслуговує Азіатсько-Тихоокеанський регіон, який за своїм економічним, політичним та людським потенціалом цілком реально виступає в якості світового локомотиву.

Специфічною рисою АТР є його визначальна роль у світових економічних процесах на сучасному етапі. За умови збереження сучасних тенденцій, у 2020 р. Азія буде виробляти близько 40% світового ВНП, на долю регіону у 2050 р. буде приходитись 57% світової економіки, згідно з прогнозом ЦРУ, у 2020 р. із шести провідних економік світу п'ять будуть азіатськими, перше місце займатиме КНР з 20 трлн. доларів США, на другому місці будуть знаходитись США – 13,5 трлн., на третьому Японія – 5 трлн., на четвертому Індія – 4,8 трлн., на п'ятому Індонезія – 4,2 трлн., на шостому Південна Корея – 3,4 трлн. [12, с. 269]. Разом з тим, хоча й тенденції інтеграції в економічній сфері є характерними для АТР, у той же час його політичний простір характеризується наявністю значного політико-ідеологічного конфліктного потенціалу, який є залишковим з часів „холодної війни", зокрема це проблемний спектр у взаємовідносинах Росія – Японія, КНДР – РК, КНР – Тайвань, конфлікт навколо островів Спратлі, а також проблема розділених народів. Окрім цього незмінними залишаються структурні елементи системи присутності США у регіоні: військово-політичні союзи з Японією та Південною Кореєю, хоча й скорочений, але все ж таки достатньо дієвий комплекс військових баз.

Ще однією з найхарактерніших рис регіонального політичного процесу, викликаного руйнацією біполярного протистояння, виявилася переорієнтація взаємовідносин у стратегічному трикутнику США – КНР – СРСР (правонаступник – РФ). На сучасному етапі даний трикутник зберігає свою зовнішню форму, але внутрішній зміст його є якісно іншим. Пов'язано це, в першу чергу, з втратою Росією статусу наддержави, а також з перетворенням КНР не лише у регіонального лідера, статус який Пекін підтверджував протягом всієї історії існування "дипломатії трикутника", а утвердженням Китаю у якості провідної держави світу, яка за своїм потенціалом у недалекому майбутньому може стати реальним урівноважувачем впливу США на глобальній світовій арені. Один з провідних американських аналітиків Г. Кіссінджер, аналізуючи перспективи взаємовідносин між КНР та США на рубежі тисячоліть, зазначив: „Ця країна має самий вагомий шанс стати суперником Сполучених Штатів у столітті, яке наступило, але, на мій погляд, не у першій його чверті" [25, с. 154]. Характеризуючи можливості щодо становлення світової системи взаємовідносин на засадах біполярності, науковець підкреслив можливість такого варіанту за умови: „Якщо Китай збереже свою внутрішню цілісність, йому призначено стати великою державою і в такій якості знайти можливість кинути виклик Америці" [25, с. 157]. Показовим у цьому відношенні є аналогічне переконання заступника голови комітету з питань оборони Державної Думи РФ О. Арбатова, який, відповідаючи на запитання російських журналістів щодо характеру взаємовідносин РФ-КНР, зазначив: „Китай... це наддержава XXI століття... Завадити цьому може тільки одне – внутрішній розкол, який може відбутися внаслідок швидкого економічного зростання та застарілої негнучкої політичної системи" [39].

У цьому контексті надзвичайно актуальною виглядає проблема розвитку співробітництва між РФ та КНР як на регіональному, так і на глобальному рівні. Головним у цьому відношенні є визначення пріоритетів у двосторонніх взаєминах, концептуальної та практичної основи розбудови російсько-китайських відносин. Характерні тенденції динаміки внутрішньополітичного розвитку як КНР так і РФ визначили основні вектори видозміни їх взаємовідносин як на регіональному, так і глобальному рівні. На сучасному етапі головним завданням Росії на міжнародній арені виступає подолання наслідків геополітичної кризи кінця XX ст., а відповідно й адаптація зовнішньополітичної

стратегії відповідно до факторів внутрішнього та зовнішнього характеру. Внаслідок розпаду СРСР Росія, яка проголосила себе правонаступником Радянського Союзу, опинилася в ситуації комплексного стиснення, яке виявилося як у геополітичній, так і у економічній сферах, що мало безпосередній вплив на визначення місця держави у світовій системі координат.

Російський ВВП у 1999 р. становив 1,6% загальносвітового, а у 2001 р. – 2,4% (для порівняння: ВВП СРСР у 80-х рр. XX ст. – 21%). За даним показником Росія у 2001 р. знаходилась на рівні Пакистану, а доля США, відповідно, становила – 21%, а Західної Європи – 20% [40, с. 68]. Згідно з прогнозом російського Інституту світової економіки та міжнародних відносин у 2015 р. доля РФ буде складати лише 3% за умови збереження темпів економічного зростання на рівні 5-6% [40, с. 68].

Фактором орієнтального впливу на визначення векторів зовнішнього курсу Росії стало і суттєве зменшення національної території, яке при цьому зазнало ще й переміщення центру тяжіння до азіатського регіону, 2/3 її території розташовані на його політичному просторі, 70% російських кордонів знаходяться в Азії. Найбільшим за своєю протяжністю є російсько-китайський кордон (понад 4300 км). При цьому потрібно зважати і на те, що 146-мільйонне населення Росії сконцентроване, головним чином, у європейській частині держави (3/4), а основні сировинні та енергетичні ресурси розташовані в районах Далекого Сходу та Сибіру з достатньо суровими умовами для проживання [41].

Тривалий характер реформування російської економіки призвів до того, що на даному етапі 80% фізичних державних кордонів не мають відповідного обладнання [40, с. 68]. Геополітичним наслідком такого стиснення території стало і обмеження доступу Росії до Світового океану, обумовлене втратою портів на Чорному та Балтійському морях, що, у свою чергу, суттєво підвищило значення далекосхідних портів для національних інтересів Росії.

Зазнав тяжких втрат і військово-стратегічний потенціал країни. Росія втратила понад 300 технологій виробництва озброєння та військової техніки, обсяг виробництва в оборонних галузях становить 8,7% обсягу СРСР. Оборонний бюджет РФ у 2001 р. становив десяту частину китайського оборонного бюджету, шосту – японського, четверту – німецького й сорокову – американського [40, с. 71]. Хоча необхідно зазначати, що у 2005 р. військовий бюджет Росії буде становити 471 млрд. рублів, а з урахуванням соціальних виплат – 573 млрд. Таким чином, реальне зростання військових витрат буде становити 27,6% [42, с. 10]. Проте, незважаючи на дані тенденції диспропорція між Росією та центром глобального світового впливу США, у військовій бюджетній сфері зберігається і надалі. У кінці серпня 2004 р. американський конгрес схвалив підписаний Дж. Бушем оборонний бюджет країни на 2005 фінансовий рік, який розпочався у США з 1 жовтня 2004 р. Згідно з прийнятим документом військові витрати збільшаться на 4,5% у порівнянні з минулим фінансовим роком і становитимуть 417,5 млрд. доларів [43, с. 10]. Такі чинники призведуть до того, що у 2015 р. НАТО буде перевищувати РФ за військовою могутністю в 4 рази, Китай матиме абсолютну перевагу, а Японія матиме її у відношенні російського далекосхідного військового угруповання [83, с. 72].

При цьому потрібно зважати, що Росія внаслідок розпаду СРСР зазнала ще й втрат політико-морального характеру у зовнішньополітичній сфері. Адже світосприйняття положення Росії на міжнародній арені як пересічного російського громадянина, так і російського політичного істеблішменту багато в чому залишилось на рівні часів Радянського Союзу, а реальні можливості явно не відповідали існуючому стану речей.

Початок усвідомлення реального нового статусу РФ російською політичною елітою пов'язаний з обранням на посаду Президента РФ В. Путіна. Це знайшло своє відображення у концептуальних документах, які визначають основні напрями зовнішньої політики Російської Федерації. Якщо в „Основних положеннях концепції зовнішньої політики Російської Федерації", підписаних у квітні 1993 р. тогочасним Президентом РФ Б. Єльциним, роль Росії у загальносвітових політичних процесах виз началась, виходячи з статусу великої світової держави [44, с. 17], то нова "Концепція зовнішньої політики Російської Федерації", затверджена Президентом РФ 10 липня 2000 р., виходить з того, що "Характерною рисою російської зовнішньої політики є збалансованість. Це обумовлено геополітичним положенням Росії як найкрупнішої євразійської держави, що вимагає оптимального поєднання зусиль за всіма напрямами. Такий підхід передбачає відповідальність Росії за підтримання безпеки у світі як на глобальному, так і на регіональному рівнях, передбачає розвиток і взаємодоповнення зовнішньополітичної діяльності на двосторонній та багатосторонній основі" [45].

Характерною ж рисою нової концепції стало декларування положень щодо відновлення геополітичного спрямування Росії, мінімінізуючи втрати шляхом відновлення партнерських відносин з колишніми союзниками по "соціалістичному табору", які були низведені на достатньо низький рівень, внаслідок ейфоричного періоду щодо

взаємовідносин із західними "союзниками". Концепцією передбачено активний розвиток взаємовідносин з КНР, Індією, Іраном. При цьому зберігається і західний вектор – розвинені країни Західної Європи та США. Стверджуючи, що відносини з НАТО є важливими у відношенні підтримання безпеки і стабільності на континенті, разом з тим зазначається, що "...політичні та військові настанови НАТО не співпадають з інтересами безпеки Російської Федерації, а інколи і прямо їм суперечать", особливо було підкреслено, що: "Росія зберігає негативне ставлення до розширення НАТО" [45]. У цьому контексті особливо показовим є положення концепції щодо важливості розбудови відносин з провідними азіатськими країнами, зокрема з Китаєм та Індією. Особливим же рядком у даному документі є твердження, що "співпадання принципових підходів Росії та КНР до ключових питань світової політики – одна з базових опор регіональної та глобальної стабільності" [45]. Деталізація зазначених положень стосовно найважливіших сфер національної безпеки РФ знайшла своє відображення у "Військовій доктрині Російської Федерації" (затверджена наказом Президента від 21 квітня 2000 р.) [46], "Концепції національної безпеки Російської Федерації" (затверджена 10 січня 2000 р.) [47], "Доктрині інформаційної безпеки Російської Федерації" (затверджена 9 вересня 2000 р.) [48].

Таким чином, виходячи з геополітичних, внутрішньополітичних, внутрішньоекономічних реалій, концептуальні напрями зовнішньої політики РФ зазнали кардинальних змін на рубежі XX-XXI ст. Головним їх змістом є перебудова на основі адаптації Росії до нових своїх вимірів у геополітичному відношенні, а також приведення в адекватну відповідність з економічним та політичним потенціалом країни стратегічних настанов зовнішньополітичного курсу. Зважаючи на це, особливої ваги набуває взаємодія РФ з регіональними країнами-лідерами, а виходячи з її нового геополітичного положення – особливо з країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону, де одну з провідних ролей відіграє Китайська Народна Республіка.

Наприкінці XX ст. взаємовідносини Росії та Китаю виз начались, з одного боку, системною кризою державності (розпад СРСР), а з іншого, успіхами державних економічних реформ, ініційованих Ден Сяопіном. Внаслідок чого Китай перестав виконувати роль фактора (хай навіть одного з ключових) у російсько-американських відносинах, а набув статусу самостійної держави, яка має реальні можливості впливу на світовий політичний процес.

КНР демонструє стабільно високі темпи нарощування своєї економічної, політичної та військової могутності, тому побудова відносин з КНР на колишніх засадах періоду біполярності просто неможлива. Безперечно, одним з факторів концептуального реформування зовнішньополітичної стратегії Пекіна є морально-політичний. Адже для КНР перегляд її ролі на регіональній та глобальній світовій арені є своріднім переглядом більш ніж столітнього періоду історії, коли Китай був об'єктом іноземної агресії, нерівноправних угод і створення колоніальних анклавів на його території. Професори Мічиганського університету А.Ф. Тернау і У.Р. Девідсон зазначають: „Після майже 150-літнього приниження зі сторони великих держав Китай повинен діяти у відповідності з новим відчуттям себе сильним, рішучим та самовпевненим", що, у свою чергу, обумовлює його прагнення, щоб "...останній світ сприйняв китайські особливості як частину плати за його інтеграцію до світового співтовариства" [43, с. 38-39].

Отже, матриця взаємовідносин, яка дісталась у спадок Москві та Пекіну, виявилася дезорганізованою внутрішньополітичним характером розвитку двох країн та геополітичними обставинами. Зважаючи на урівняння ролей на міжнародній арені РФ та КНР, але при певній динамічній перевазі Китаю, можна стверджувати, що подальший розвиток орієнтальних векторів російсько-китайських відносин матиме надзвичайну важливість у архітектоніці регіонального політичного ландшафту з відповідною проекцією на характер світової системи взаємовідносин.

Позиції країн на міжнародій арені та характерні тенденції реформування їх внутрішньополітичної системи та національної економічної структури визначають фактори зближення між двома країнами. Для Російської Федерації зближення з КНР є засобом стабілізації та мінімізації втрат, викликаних геополітичними змінами в зв'язку з розпадом Радянського Союзу. Крім того, активна співпраця з однією з країн регіональних лідерів забезпечить підгрунтя для динамічнішого входження РФ до провідних політичних та економічних регіональних інституцій, що, в свою чергу, надасть додатковий імпульс російським економічним реформам. Також, зважаючи на домінуючу роль у структурі експорту Росії продукції високотехнологічних галузей, таких як енергетика та військово-промисловий комплекс, місткий внутрішній китайський ринок є для цих галузей, які переживають економічні труднощі, надзвичайно важливим. Спільною проблемою для РФ та КНР є забезпечення стабільності у Центральній Азії, оскільки їхніми безпосередніми сусідами є потенційно нестабільні країни мусульманського світу. Саме ця проблема знайшла своє відображення у Декларації голів держав Казахстану, Китаю, Киргизстану, Росії, Таджикистану, Узбекистану

– членів Шанхайської організації співробітництва (ШОС) від 29 травня 2003 р., у якій зазначалось, що держави-члени ШОС визнають: "...транснаціональний характер сучасного тероризму, знаходячись на передовій лінії боротьби з його конкретними проявами, дотримуються курсу на взаємне співробітництво і активної участі в зусиллях світового співтовариства у боротьбі з тероризмом" [50].

У свою чергу, в КНР існують свої імпульси щодо налагодження дієвого та прагматичного співробітництва з РФ. Зокрема, джерела (а що особливо важливо, їх першопричини) напруженості, які дістались у спадок від китайсько-радянських відносин, можуть бути ліквідовані на взаємоприйнятних умовах. Військова структура Китаю, яка зараз активно реформується з огляду на сучасні вимоги до збройних сил та відповідності військового потенціалу економічним показникам країни, зацікавлена у російських високих технологіях, особливо в аерокосмічній та оборонній галузях. Загальний обсяг експорту озброєнь Росії до Китаю у другій половині 90-х років XX ст. становив 2,1 млрд. доларів, тобто 70% імпорту озброєнь КНР [51].

Дієвим зближуючим фактором є і висока сировинна та енергетична залежність динамічно розвиненої економіки КНР. Так, починаючи з листопада 1993 р., Китай вперше за останні 20 років став чистим імпортером нафти, а зважаючи на характер економічної модернізації, можна передбачити, що ця залежність буде і надалі зростати. Потреби в ній збільшаться з 600 тис. барелів на день у 1993 р. до 3 млн. в 2010 р. [52, с. 451]. Виходячи з цього, Росія може достатньо активно і вигідно використовувати даний аспект співробітництва. Хоча потрібно зауважити, що даний напрям потребує удосконалення та розширення спільної інфраструктури використання енергетичних ресурсів.

Науковий співробітник Гарвардського університету Е.А. Фейгенбаум, аналізучи проблему реалізації енергетичних прагнень КНР, стверджує, що однією з головних цілей збройних сил Китаю є забезпечення постачання до Китаю природних ресурсів, необхідних для життєздатності його економіки на довгострокову перспективу [53, с. 72]. Акцентуючи увагу на цьому аспекті, американський науковець зазначає, що територіальні претензії Пекіна на острови Спратлі пов'язані з тим, що основні морські комунікації щодо постачання енергоносіїв до Східної Азії проходять поблизу цих островів [53, с. 72].

Звичайно, розглядаючи взаємовідносини КНР та РФ, не можна не зважати на присутність у цих двосторонніх відносинах третьої сторони, якою є США. Безперечно, що зростання глобального впливу США на світовій політичній арені виступає каталізатором взаємного зближення між Москвою та Пекіном.

Директор Інституту Східної Європи, Росії та Центральної Азії АН Китаю Лі Цзинцзе вважає, що тенденції сучасного політичного розвитку забезпечили основу для довготривалого стратегічного партнерства між Росією та КНР. На його думку, "Захід, яким керують США, розглядає Росію як потенційну загрозу, намагаючись стримати її розширенням НАТО. В Азії "потенційна загроза" – Китай, на його стримання націлено підсилення американсько-японського союзу. Визначається це чи ні, але подібні "кліщі" ставлять Китай і Росію у схожу стратегічну ситуацію" [54, с. 589].

Таким чином, взаємне зближення між двома країнами є творенням своєрідного важелю протидії гегемоністським настроям Вашингтона. У той же час цей фактор має і обмежувачі свого периметру дії, головним чином визначені об'єктивними тенденціями глобалізації сучасного світу.

На даний момент активне реформування економічної структури суспільства практично неможливо без підтримання на належному рівні взаємовідносин з одним із глобальних фінансових центрів світу, а відповідно дієвим фактором впливу на світовому ринку – Сполученими Штатами Америки. Саме це і визначає можливі межі конфронтації у взаємовідносинах Пекіна та Вашингтона. Зокрема, взаємний товарообіг складає 120 млрд. доларів [55, с. 25], а 1/3 іноземних інвестицій до китайської економіки є американськими капіталовкладеннями [56, с. 4]. Цей фактор є надзвичайно важливим у контексті того, що 70% населення КНР проживає на селі (за прогнозами ООН, чисельність населення Китаю на 2030 р. складатиме близько 1,6 млрд. чол. [57]), відповідно, у таких умовах життєво важливим для правлячого режиму є збереження існуючих темпів економічного зростання, оскільки їхній, навіть незначний, збій може призвести до соціальної кризи, яка матиме непередбачувані наслідки.

Отже, використання "китайської карти" у російсько-американських відносинах (навіть зважаючи на існуючі проблеми у двосторонніх відносинах США – КНР: проблема Тайваню, проблема дотримання прав людини у КНР, американська військова присутність у АТР) не виглядає достатньо прагматичним у сучасному надзвичайно глобалізованому світі, а дотримання такої політики цілком реально може призвести до ускладнень у відносинах Росії як з США, так і з КНР.

Наслідки ж геополітичного стиснення РФ визначили ще з більшою нагальністю потребу вироблення збалансованого зовнішньополітичного курсу, де західний вектор

аж ніяк не повинен бути пріоритетним по відношенню до східного. Оскільки, залишаючись прихильницею виключно західної орієнтації, РФ не лише втрачає можливості для взаємовигідного співробітництва з азіатськими країнами, але не отримує дивідендів і на Заході, де вона не сприймається у якості рівноправного партнера з цілого ряду причин, до числа яких входять економічне відставання і неврегульованість внутрішніх проблем. Виникла споконвічна проблема концептуального визначення орієнтації зовнішнього курсу Росії, яка за своїм політичним простором є країною євразійською, виходячи з цього, актуальним є проблематика пошуку балансу між двома цивілізаційними утвореннями з метою визначенння свого місця та ролі на Євразійському континенті.

Стосовно ж стратегічних завдань КНР у розвитку взаємовідносин з Росією, то для Пекіна відносини з Москвою є не стільки магістральним напрямом розвитку зовнішньополітичного курсу, скільки частиною більш широкого спрямування на затвердження у якості не лише регіонального лідера, а держави з реальними можливостями визначення основних контурів розвитку світової архітекноніки міждержавних відносин. Забезпечити це можна завдяки нарощуванню економічного та військового потенціалу, що перетворюється відповідним чином у можливості орієнтальних впливів на виміри світової системи безпеки. Разом з тим орієнтація виключно на один центр у вирішенні даної проблеми створює прецеденти надзвичайної залежності однієї країни від країни енергетичного та військового донора. Виходячи з цього, спрямування Китаю на розвиток співробітництва з Росією є своєрідним забезпеченням можливості маневру і створення альтернативи аналогічному спектру співробітництва із Сполученими Штатами Америки.

Таким чином, на сучасному етапі закінчився період, коли КНР, відіграючи роль своєрідного "пасивного" гравця у взаємовідносинах СРСР-США, користуючись тим, що її потенціал використовувся у якості фактора тиску на ту чи іншу наддержаву біполярного періоду, домагалася значних зисків військово-стратегічного характеру від Росії й економічних – від США. Сучасний конкурентний період поставив перед країнами необхідність прагматичної побудови взаємовідносин, тому перераховані фактори дозволяють класифікувати російсько-китайські відносини як важливий елемент політичної реальності міжнародних відносин в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, який виник на основі геополітичних трансформацій кінця XX ст., а матиме свою життєздатність, зважаючи на об'єктивні тенденції світу, що глобалізується.

Крім тенденцій глобалізації, зближенню між двома державами сприяють і чинники суб'єктивного характеру. Зокрема, РФ, яка переживає період радикального реформування своєї національної економічної та політичної структури, залишається при цьому постійним членом Ради Безпеки ООН, зберігаючи ядерний статус держави, підтримуючи інтенсивні відносини з провідними країнами світу, володіючи суттєвим потенціалом та ресурсами у всіх областях життєдіяльності, істотним чином впливає на формування нової системи міжнародних відносин. З іншого боку, КНР теж переживає черговий етап економічних реформ та політичної лібералізації країни, що засвідчив XVI з'їзд КПК (8-14 листопада 2002 р.). Незважаючи на значні здобутки у реформуванні економіки політичної лібералізації, є ще досить значних проблем, які потребують комплексного підходу до їх вирішення: диспропорційність розвитку районів Китаю, проблема структурного безробіття, потреба забезпечення сталого поступального розвитку економіки, дотримання прав людини та ін.

РФ, зважаючи на корінну видозміну свого статусу не лише на глобальному та регіональному рівні, а навіть і у двосторонньому співробітництві, прагне інституціонізувати механізм двосторонніх відносин, створивши таким чином структуру взаємодії, яка не дасть жодній з країн кардинально змінювати свій зовнішньополітичний курс без відповідного консультування з іншою стороною. Президент РФ В. Путін у статті "Росія: нові східні перспективи" підкреслив: "В останні роки у зовнішній політиці Росії відбувся рішучий поворот у бік АТР. Спадкоємність цієї лінії буде збережена... Ми з оптимізмом дивимося у майбутнє і впевнені, що наступне тисячоліття – це час нових можливостей для АТР. А для Росії відкриваються нові східні перспективи, які ми будемо, безперечно, розвивати і активно брати участь у процесі перетворення цього регіону в наш "загальний дім" [58].

І саме на цьому шляху здобутки очевидні. У 1996 р. між офіційним Пекіном та Москвою була досягнута домовленість про проведення щорічних зустрічей на найвищому рівні, регулярних зустрічей прем'єр-міністрів і проведенні постійних консультацій на рівні міністрів закордонних справ. У цьому ж 1996 р. Росія, Китай, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан дійшли угоди щодо здійснення комплексу заходів з укріплення довіри та прозорості на загальних кордонах [51]. Сторонами також скоординовані питання, які стосуються територіальної цілісності країн та проблеми тероризму. Це знайшло своє відображення у Спільній російсько-китайській декларації від 25 квітня 1996 р. [59], у Договорі про добросусідство, дружбу і співробітництво від 16 липня 2001 р. [60], у спільній заяві

голови КНР Цзян Цземіня та Президента РФ В. Путіна зазначалось, що "Росія і Китай рішуче підтримують політику і дії один одного в питаннях захисту державної єдності й територіальної цілісності" [61, с. 14]. Важливе значення у цих документах також приділено розбудові відносин між державами з питань стратегічної стабільності з метою зміцнення міжнародної безпеки, глобальної та регіональної стабільності, ця теза знайшла своє втілення у Спільній декларації Російської Федерації та Китайської Народної Республіки від 2 грудня 2002 р. [62]. Всі ці положення регулярно вдосконалюються протягом реалізації програм візитів різного рівня, але спільною основою для них є прагнення країн до побудови світової архітектоніки міжнародних відносин на принципах мультиполярності. У спільній декларації РФ та КНР, яка була укладена під час візиту новообраного голови Китайської Народної Республіки Ху Цзиньтао до Російської Федерації (26-28 травня 2003 р.), підкреслювалось, що "Росія і Китай виступають за багатополярний, справедливий і демократичний світовий устрій на основі загальновизнаних принципів міжнародного права, за гармонійні і раціональні взаємовідносини та співіснування різних держав" [63, с. 9].

Безперечно показовим стосовно того, що відносини між Росією та Китаєм набули характеру якщо не стратегічного партнерства, то стратегічної взаємодії, є візит Президента РФ В. Путіна до КНР, який відбувся 14-16 жовтня 2004 р. Сторони врегулювали питання, яке 40 років було каменем спотикання у двосторонніх відносинах, а саме – питання щодо юридичного оформлення й остаточного встановленння державного кордону між КНР та РФ [64]. Результатом зустрічі на найвищому рівні стало підписання Спільної декларації та затвердження Плану дій по реалізації Договору про добросусідство, дружбу та співробітництво, який передбачає розвиток взаємовідносин по всіх життєво важливих економічних галузях та сферах політичної діяльності [65; 66]. Оцінюючи та аналізуючи результати двосторонніх переговорів, голова КНР Ху Цзиньтао зазначив: "Поглиблення стратегічної взаємодії між двома країнами є стратегічним вибором наших двох країн". У свою чергу, Президент Росії В. Путін вказав, що головний результат цієї зустрічі можна оцінити як „...саміт проривних рішень... Це у повній мірі відображає стратегічний характер наших відносин" [64].

Таким чином, по-перше: динамічні процеси трансформації геополітичної ситуації, а крізь її призму – і регіональної розстановки сил виступили каталізаторами творення відповідної структури взаємовідносин КНР – РФ, головною змістовною парадигмою якої є контроль над виконанням положень, що регулюють розвиток двостороннього співробітництва, аналіз, прогнозування можливих меж, перспектив економічних та науково-технічних зв'язків, вироблення концепції стратегії відносин, поширення інформації серед громадськості, політиків і науковців відносно результатів та подальших напрямів розвитку двосторонніх відносин. Програмою мінімум утвореного механізму є максимально ефективне гарантування дієвості засобів оперативного втручання, насамперед – дипломатичних, і у межах міжнародного правового поля, спрямованих на попередження несподіваного погіршення взаємовідносин, ще до того, як вони перетворяться у кризові ситуації; по-друге, розвиток взаємовідносин між КНР та РФ, грунтуючись на загальності інтересів щодо подальшої розбудови як регіональної, так і глобальної архітектоніки взаємовідносин, спрямованих першочергово на забезпечення стабільності економічного розвитку, відстоювання гідного місця у міжнародному співтоваристві, що відповідає історичному досвіду країн і внеску їх цивілізацій у світову культуру; по-третє, "дипломатія трикутника", детермінована геополітичними трансформаціями та глобалізаційними процесами, хоча й зазнала кардинальних змін, але зберігає своє визначальне значення для подальшого визначення системи координат розвитку ієрархічності відносин в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Сполучені Штати Америки залишаються головним актором у регіональній системі міжнародних відносин. Використовуючи свої істотні переваги та об'єктивні тенденції глобалізації, Сполучені Штати Америки активно трансформуються в основний центр посередництва і регулювання економічних та політичних процесів, які є життєво важливими для інтеграційних процесів на рівні регіонів та планетарному рівні. Окрім того, сучасний період політичної еволюції засвідчив народження абсолютно нового фактора впливу на характер формування різнорівневих структур безпеки, а саме: неконтактного міжнародного протиборства, зміст якого полягає у відкритій та прихованій детермінації зовнішньої політики, економічного і навіть культурного розвитку країни-суперника. Зважаючи ж на те, що США за своєю економічною могутністю перевершують найближчого переслідувача більш ніж у два рази (американський ВНП – 8,3 трлн. доларів, а ВНП Японії – близько 4 трлн. дол.), а за наявністю зовнішньополітичного потенціалу (ЗПП – ресурс, який витрачається країною на зовнішню політику) перевершує Японію, яка за цим показником теж займає друге місце, у п'ять разів (американський ЗПП на рубежі XX-XXI

ст. становив 300 млрд. доларів без врахування сфери витрат на "міжнародне економічне співробітництво"), мають надзвичайно дієві важелі впливу на розбудову сучасної системи міжнародних відносин, відповідаючи за типологізацією канадського дослідника А. Беттлера поняттю "глобального полюсу" з економічної точки зору та поняттю "глобального центру сили" у політичній площині [67, с. 73, 75]. Відповідно до цього російсько-китайське спіробітництво, виходячи з об'єктивних реалій сучасності, спрямовується на противагу США у питаннях регіональної проблематики, але доводити їх до крайнього загострення немає ні потреби, зважаючи на надзвичайну взаємопов'язаність світу у різноманітних вимірах, ні належної можливості, виходячи з перерахованих вище чинників. Скоріш за все, для Росії та Китаю розвиток двостороннього співробітництва не стане альтернативою відносин з США, воно буде виступати у якості тактичного механізму для розширення та поглиблення власної варіативності на регіональній політичній арені; по-четверте, наростання економічного та політичного потенціалу сприймається деякими російськими науковцями, зокрема Сорокіним К.Є. [17], Корабельниковим А.А. [68], Арбатовим А. [69], як безпосередня загроза національним інтересам Росії. Але виходячи з порівняння факторів віддалення та зближення, можна констатувати, що, незважаючи на існуючу проблематику у відносинах: досвід прикордонних конфліктів, геополітичне суперництво за країни Центральної Азії та Казахстан, міграційні питання, пов'язані із заселенням Далекого Сходу вихідцями з КНР, переростання їх у відкриту конфронтацію видається малоймовірним. У свою чергу, факторів зближення існує більше, а головне – вони за своєю питомою вагою є більш значущими: досягнуті домовленості про співробітництво у різноманітних сферах, ініціювання РФ та КНР творення регіональних міжнародних організацій, свідченням чого є діяльність Шанхайської організації співробітництва (утворена у червні 2001 р.), існування чітко структуризованого та інституційованого

ЛІТЕРАТУРА

1. Шергін С.О. Азіатсько-Тихоокеанський регіон: Історія і сучасність. – К.: Вища школа, 1993. – 91 с.
2. Івченко О.Г. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан. – К.: РіЦ УАННП, 1998. – 688 с.
3. Камінський Є. Формування нової системи міжнародних відносин на переломі тисячоліть у світлі проблем стабілізації розвитку України // Геополітичне майбутнє України: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К.: ІОВ "Задруга", 1998. – С. 154-166.
4. Камінський Є.Є., Дашкевич А.В. Політика США щодо України. Витоки. Концептуальні основи. Практична еволюція. – К.: Політична думка, 1998. – 547 с.
5. Дашкевич А.В. На роздоріжжі: виклики сучасності і парадокси зовнішньої політики США. – К.: Наукова думка, 1996. – 151 с.
6. Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні відносини. XX століття. – К.: Школяр, 1999. – 255 с.
7. Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні системи. Світова політика. – К.: ФАДА, ЛТД, 2001. – 224 с.
8. Гончар Б., Таран М. США – КНР і Тайвань: трикутник взаємодії і суперечностей в 90-ті роки XX ст. // Наукові записки. Академія наук вищої школи України. Випуск другий. – К.: Хрещатик, 1999. – С. 22-31.
9. Лещенко Л.О. Внутрішня і зовнішня політика КНР в контексті глобалізаційних процесів // Збірник наукових праць: Дослідження світової політики. Вип. 14. – К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2000. – С. 72-82.
10. Лещенко Л.А. Воссоединение родины – приоритетная задача внешней политики КНР // Украина – Китай: Информационно-аналитической обозрение. – 2000. – № 1. – С. 12-14.
11. Перепелиця Г.М. Як жити відрізняючись, але в гармонії. Теоретичні аспекти міждержавних відносин // Політика і час. – 2002. – № 4. – С. 50-64.
12. Уткин А.И. Мировой порядок XXI века. – М.: Алгоритм, 2001. – 480 с.
13. Девятов А. Красный дракон. Китай и Россия в XXI веке. (Серия: Национальний интерес). – М.: Алгоритм, 2002. – 288 с.
14. Балуев Д.Г. Завоевание будущего: внешняя политика России на рубеже веков // www.kis.ru/~dbalu/libconfut.html
15. Балуев Д.Г. Внешняя политика России на рубеже веков // www.rami.ru/publikations/convent/baluev.rtf
16. Ковалкин В.С. Россия в новых геополитических реалиях XXI века. – М.: Институт международного права и экономики, 1996. – 64 с.
17. Сорокин Н.Е. Геополитика современности и геостратегия России. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1996. – 168 с.
18. Титаренко М.Л. Россия лицом к Азии / РАН. Институт Дальнего Востока. – М.: Республика, 1998. – 320 с.
19. Титаренко М.Л. Китай: цивилизация и реформы / РАН. Институт Дальнего Востока. – М.: Республика, 1999. – 240 с.
20. Титаренко М.Л. Россия: безопасность через сотрудничество. Восточно-азиатский вектор. – М.: Памятники исторической мысли, 2003. – 406 с.
21. Тригубенко М.Е. Восточноазиатский вектор внешней политики России в конце 90-х годов XX столетия. Доклад на Ученом совете. – М.: АОЗТ „ЭНИКОН", 2000. – 106 с.
22. Богатуров А.Д. Великие державы на Тихом океане. История и теория международных отношений в Восточной Азии после Второй мировой войны (1945-1995). – М.: Конвент – МОНФ, 1997. – 352 с.

23. Бжезинский З. Великая Шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / Пер. с англ. – М.: Международные отношения, 1999. – 254 с.
24. Киссинджер Г. Дипломатия / Пер. с англ. – М.: Ладомир, 1997. – 848 с.
25. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? / Пер. с англ. – М.: Ладомир, 2002. – 352 с.
26. Коэн С. Провал крестового похода: США и трагедия посткоммунистической России / Пер. с англ. – М.: АИРО-XX, 2001. – 303 с.
27. Shambaugh D. China's military views the world: Ambivalent security // International security. – Cambridge (Mass.), 1999/2000. – vol. 24. – № 3. – P. 52-79
28. Shambaugh D. Modernizing China's military: progress, problems and prospects. – Berkley: University of California Press. – 2003. – 414 p.
29. Clark A. The post-cold war order: the spoils of peace. – N.Y.: Oxford university press, 2001. – XI, 276 p.
30. Чаншунь Ли. Российско-китайские отношения в наступившем XXI веке поднимутся на качественно новый уровень / Пер. с кит. // Проблемы Дальнего Востока. – 2002. – № 2. – С. 43-52.
31. Чжимин Сюй. Добрососедство, дружба, экономические и внешнеторговые связи между Китаем и Россией имеют широкие перспективы / Пер. с кит. // Проблемы Дальнего Востока. – 2002. – № 6. – С. 106-111.
32. Сяоюнь Цянь. Опасный миф о „китайской военной угрозе" / Пер. с кит. // Азия и Африка сегодня. – 2003. – № 3. – С. 28-35.
33. Байцзя Чжан. Исторический обзор эволюции внешнеполитических отношений Китая в период осуществления реформ и политики расширения внешних связей (1999-2002) / Пер. с кит. // Проблемы Дальнего Востока. – 2003. – № 6. – С. 40-51.
34. Bin Li. The impact of U.S. NMD on Chinese nuclear modernization // Pugwash newsletter. – 2001. – Vol. 38. – № 1. – June. – P. 59-68/
35. Suisheng Zhao. Military coercion and peaceful offense: Beijing's strategy of national reunification with Taiwan // Pasific affairs. – Vancouver, 1999-2000. – vol. 72. – № 4. – P. 495-512.
36. Yu-shan Wu. Taiwanese elections and cross-strait relations: Mainland policy in flux // Asian survey. – Berkley (California), 1999. – Vol. 39. – № 4. – P. 565-587.
37. Yong Deng. Hegemon on the offensive: Chinese perspectives on U.S. global strategy // Polit. science quart. – New York, 2001. – Vol. 116. – № 3. – P. 343-365.
38. Li R. Partners or rivals? Chinese perceptions of Japan's security strategy in the Asia-Pacific region // J. of strategic studies. – L., 1999. – Vol. 22. – № 4. – P. 1-25.
39. Довженко М.В. „Идеалистом в политике быть глупо". Интервью с заместителем председателя комитета по обороне в Государственной Думе РФ Алексеем Арбатовым // **www.auditorium.ru/aud/v/index.php?a=vconf&c=getForm&=thesisDesc&id_thesis=2395**
40. Комлева Н.А. Геополитическое сжатие // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 2. – С. 66-75.
41. Плотникова О.В. Геополитическое положение России и его влияние на обеспечение безопасности страны // **www.rami.ru/publikations/convent/plotnikova.rtf**
42. Военный бюджет в 2005 году вырастет почти на 28 процентов // Известия. – 2004. – 31 августа. – № 159 (26716) – С. 10.
43. Военные расходы США в 2005 году // Известия. – 2004. – 31 августа. – № 159 (26716) – С. 10.
44. Адомайт Х. Концептуальные направления внешней политики России // Внешняя политика России от Ельцина до Путина / Пер. с нем. – К.: Оптима, 2002. – С. 14-26.
45. Концепция внешней политики Российской Федерации // **www.scrf.gov.ru./Documents/Decree/2000/07-10.html**
46. Военная доктрина Российской Федерации // **www.scrf.gov.ru./Documents/Decree/2000/706-1.html**
47. Концепция национальной безопасности Российской Федерации // **www.nvo.ng.ru/printed/concepts/2000-01-14/6_concept.html**
48. Доктрина информационной безопасности Российской Федерации // **www.scrf.gov.ru./Documents/Decree/2000/09-09.html**
49. Lieberthal K. A new China strategy // Foreign affairs. – 1995. – Vol. 74. – № 6. – P. 35-49.
50. Декларация глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества // **www.president.kremlin.ru/text/docs/2003/05/46275.shtml**
51. Гарнетт Ш. Ограниченное партнерство: российско-китайские отношения в меняющейся Азии: Доклад группы по изучению российско-китайских отношений // **www.carnegie.ru/ru/pubs/books/volume/56498.htm**
52. Li R. The China challenge: theoretical perspectives and policy implications // J. of contemporary China. – Abingdon, 1999. – Vol. 8, № 22. – P. 443-476.
53. Feigenbaum E.A. China's military posture and the new economic geopolitics // Survival. – L., 1999. – Vol. 41. – № 2. – P. 71-87/
54. Ли Цзинцзе. Россия во внешней политике КНР / Пер. с кит. // Китай на пути модернизации и реформ. 1949-1999. – М.: Восточная литература. РАН, 1999. – С. 580-591.
55. Михеев В.В. Треугольник Россия – США – Китай после 11 сентября // Проблемы Дальнего Востока. – 2002. – № 1. – С. 23-27.
56. Михеев В.В. Глобализирующийся Китай. Что нового во внешней политике великой азиатской державы // Азия и Африка сегодня. – 2003. – № 9. – С. 2-9.
57. Проблемы безопасности России в Азиатско-Тихоокеанском регионе // **www.rami.ru/publications/2001-02-24/tankova.rtf**
58. В. Путин. Россия: новые восточные перспективы // **www.president.kremlin.ru/text/appears/2000/11/28426.shtml**

59. Совместная российско-китайская декларация // Проблемы Дальнего Востока. – 1996. – № 3. – С. 6-10.
60. Договор о добрососедстве, дружбе и сотрудничестве между Российской Федерацией и Китайской Народной Республикой // Проблемы Дальнего Востока. – 2001. – № 5. – С. 6-11.
61. Московское заявление глав государств России и Китая // Проблемы Дальнего Востока. – 2001. – № 5. – С. 12-16.
62. Совместная декларация Российской Федерации и Китайской Народной Республики // Проблемы Дальнего Востока. – 2003. – № 1. – С. 5-11.
63. Совместная декларация Российской Федерации и Китайской Народной Республики // Проблемы Дальнего Востока. – 2003. – № 4. – С. 6-12.
64. Заявление для прессы после подписания российско-китайских документов // **www.president.kremlin.ru/text/appears/2004/10/77989.shtml**
65. Совместная декларация Российской Федерации и Китайской Народной Республики // **www.president.kremlin.ru/text/appears/2004/10/77988.shtml**
66. План действий по реализации положений Договора о добрососедстве, дружбе и сотрудничестве между Российской Федерацией и Китайской Народной Республикой (2005-2008 годы) // **www.president.kremlin.ru/text/appears/2004/10/78193.shtml**
67. Бэтлер А. Контуры мира в первой половине XXI века и чуть далее // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 1. – С. 73-80.
68. Корабельников А.А. Возможные угрозы России в Азиатско-Тихоокеанском регионе // Национальная безопасность и геополитика России. – 2002. – № 5-6. – С. 16-19.
69. Арбатов А.О. О военной доктрине и военной политике России // Россия в поисках стратегии безопасности (проблемы безопасности, ограничения вооружений и миротворчества). – М.: Наука, 1996. – С. 205-215.

Стаття надійшла до редколегії 27.05.2005 р.